

УДК 343.211.3“19”

Л. Новак-Каляєва

**АЛЬТЕРНАТИВИ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ
ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Досліджено історичні долі концепції прав людини та її контр-концепцій в динаміці ХІХ – ХХ ст. Наголошено на неоднозначному трактуванні концепції прав людини європейською науковою думкою означеного періоду та обґрунтовано визначення фашистської доктрини та її похідних як контр-концепцій щодо прав людини.

Ключові слова: державне управління, права людини, концепція прав людини, фашизм, контр-концепції прав людини.

Концепція прав людини, створена й легітимована в ході Великої французької революції кінця ХVІІІ ст., упродовж двох наступних століть була збагачена новими підходами та політичними й філософськими інтерпретаціями і, водночас, зазнала нищівної критики й переоцінки цінностей. На початку ХХ ст. альтернативні теорії на фоні загострення політичного протистояння набули популярності та визнання, наслідки якого проявилися в трагізмі двох світових воєн. Необхідність усвідомлення того, що фашизм є реальною альтернативою концепції прав людини, актуалізує тему дослідження.

У роботах вітчизняних дослідників, зокрема В. Андруценка, В. Бакуменка, В. Голубь, Ю. Кальниша, В. Князева, А. Коваленка, В. Кременя, В. Лугового, А. Колодій, О. Оболенського, В. Ребкала, П. Надолішнього, Н. Нижник, В. Скуратівського, О. Сушинського, В. Тертички, В. Цветкова, Л. Шкляра та інших, розглядаються важливі аспекти модернізації державного управління в контексті дотримання та захисту прав людини. Одним із перших у науці державного управління досліджень, присвячених проблематиці прав людини в державному управлінні, стала докторська дисертація П. Петровського “Гуманітарна парадигма державного управління”. Автор здійснив аналіз процесу формування орієнтованого на людину розуміння держави в українській суспільно-політичній думці, конституційно-правової основи застосування гуманітарної парадигми у вітчизняній системі державного управління та визначив її роль у реалізації прав людини засобами держави.

Проблематика, пов’язана з правами людини, зокрема щодо особливостей запровадження прав людини в теорію та методологію державного управління на системній основі, в науці державного управління практично не досліджувалась, що підтверджує актуальність її наукової розробки.

Мета статті – проаналізувати процеси формування контр-концепцій прав людини в динаміці кінця ХІХ – початку ХХ ст. й підтвердити думку щодо необхідності захищати й розвивати права людини, зокрема як теоретико-методологічну основу державного управління.

Події Великої французької революції кінця ХVІІІ ст. створили ґрунт для роздумів і сумнівів наступним поколінням європейців. Серед мислителів формувалися різні інтерпретації цих подій, зокрема щодо трактування терору, який вважали відступом від великих принципів, проголошених Декларацією прав людини і громадянина, або

спотворенням цих принципів, чи свідомістю їх внутрішньої суперечливості, чи навіть неспроможності. Ці сумніви не були прямо пов'язані з політичною орієнтацією: їх виказували як консерватори, зокрема Е. Берк, Ж. де Местр, І.-Г. Фіхте, Г. Гегель, І. Тен, так і радикали, такі як І. Бентам, Т. Карлейл, Дж. Мілль, К. Маркс. Над цим питанням працювала вся суспільно-політична думка ХІХ ст.

Парадоксально виглядає той факт, що часткове відновлення традиційних форм державної влади принесла епоха Реставрації. Йдеться, зокрема, про розроблений Б. Константом у 1815 р. “Додатковий акт до постанов Імперії”, який вважають одним із прикладів найбільш ліберальних конституцій початку ХІХ ст. Необхідність суспільної свободи була переконливо доведена філософами та публіцистами, тоді як дискусійним залишився зміст самого поняття свободи, а також шляхи і методи її запровадження. Дискусії з цього приводу продовжуються і в наші дні, хоча сучасні революції набувають “ніжного”, або “оксамитного” спрямування, а результати, здебільшого, викликають сумнів у тих, хто їх ініціює [1].

Традиції, вкорінені в національній історії та культурі, завжди істотно впливали на вибір шляхів удосконалення суспільства. Наприклад, упродовж ХІХ ст. визначився так званий “французький шлях”, для якого характерні, зокрема, законодавча ліквідація привілеїв і зрівнювання всіх громадян у правах. На протигагу йому позначився “англійський шлях” із поступовим поширенням прав і свобод не тільки на окремі групи населення, але й на все більшу, з часом, частину нації. При цьому формулювання прав і свобод особи, запропоноване в Декларації прав людини й громадянина 1789 р., практично без змін відтворювалося у більшості європейських конституцій того періоду.

Основою нової правової системи, обумовленої результатами Великої французької революції ХVІІІ ст., були постулати природного права, попри їх запеклу критику, що знаменувала собою перехід чисто теоретичної дискусії у практичну площину. Гострі соціальні проблеми тодішньої сучасності не втрачали своєї актуальності, а політичні механізми ліберальної демократії не гарантували виходу із соціальної кризи, що в динаміці ХІХ ст. тільки посилювалась, адже бідні ставали біднішими з періодичністю та регулярністю промислових циклів капіталістичної епохи. Філософи, письменники, соціологи, суспільні діячі, політики та урядовці упродовж ХІХ ст. рішуче виступали проти ідеї “природних прав особи” як основи нової європейської цивілізації. Під сумнів попадала, насамперед, ідея “природного” походження прав і свобод особи [2].

Концепція прав людини, в якій з'єдналися принцип свободи і принцип рівності, потребувала акцептування універсальності прав людини, тобто повинна була бути визнаною як необхідна умова їх реалізації. Натомість, у ХІХ ст. найактуальнішими стали соціальні аспекти концепції прав людини. На початку ХІХ ст. в Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які містили класичні права, тобто громадянські та політичні права, а також включали у себе статті, що зобов'язували державу до виконання певних функцій у сфері зайнятості, благоустрою, громадського здоров'я, освіти тощо [3].

Наприкінці ХІХ ст., коли індустріальні країни почали приймати трудове законодавство, що визнало вартість праці, виникла потреба в міжнародних стандартах прав людини, оскільки наслідком запровадження трудового законодавства стало погіршення конкурентоспроможності цих країн порівняно з іншими, що трудового законодавства не мали. Економічна необхідність, прагнучи до стабільності, вимагала унормування відносин власності на правових засадах, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави давали зобов'язання іншим державам стосовно прав своїх

власних громадян. Бернська Конвенція 1906 р. проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися, як перша багатостороння конвенція, що мала на меті захист соціальних прав жінок. Соціальні права були повністю вперше включені до мексиканської Конституції 1917 р., Конституції Радянської Росії 1918 р. та німецької Конституції 1919 р. У 1919 р. було засновано Міжнародну Організацію Праці, яка прийняла низку конвенцій, що регулювали права людини в галузі праці [4]. Отже, саме соціальні права людини першими були закріплені в міжнародних правових нормах.

На початку ХХ ст. реальною альтернативою прав людини як таких стали антигуманні теорії, що на засадах правового нігілізму, зберігаючи демократичні інституції, категорично ігнорували їх суть та не акцептували ідей прав людини взагалі. Зокрема, фашизм, відрізняючись від усієї традиції християнської цивілізації, свідомо протиставив себе християнству, філософським концепціям утилітаризму та лібералізму, категорично заперечував ідею рівності та справедливості, декларуючи натомість “велич виняткових індивідів” та прагнення “моделювати людину майбутнього засобами дисципліни та анігіляції мільйонів недоброякісних і погано виконаних [людей]” [5]. Ця доктрина ігнорувала засади демократії, визначаючи, що “благородна” людина є метою людства, а “неблагородна” – ні, тож вона не має ані власних домагань, ані прав. При цьому спосіб визначення того, хто є вибраним, зводився, наприклад, у Й. Фіхте, до успіху у війні, яка пропагувалася як необхідний інструмент відбору [6].

У цьому контексті Ф. Ніцше запропонував своєрідний погляд на відмінності між індивідами: невідповідні індивіди повинні бути позбавлені можливості самовідтворення, і в такий спосіб відповідними методами можливо створити расу суперменів, що володітимуть всією владою; для них існуватиме решта людства. Пророкуючи кінець історії, філософ стверджував, що людська гармонія з космосом, природою та всім іншим походить від протиставлення між спільнотою володарів та масою рабів [7].

Ця пропозиція знайшла жвавий відгук на національному ґрунті та ініціювала цілком серйозний “науковий пошук” “земляків” серед знакових історичних осіб. Б. Рассел іронічно зауважував, що “ірландські професори писали книги, щоб довести, що Гомер був ірландцем; французькі антропологи пропонували археологічні докази того, що кельти, а не тевтони, були джерелом цивілізації Північної Європи; Х. Чемберлен переконував, що Данте був германцем, а Христос не був євреєм, хоча антисемітський елемент не мав великого значення в Англії” [8].

Революційні події середини ХІХ ст. в Європі, що отримали назву “Весна народів”, призвели до суттєвих структурних змін у системі управління держав, переходу до конституційних норм життя суспільства. Основним ідейним продуктом другої половини ХІХ ст. став лібералізм, поширення якого у суспільній думці сприяло процесам поступового розширення виборчих прав громадян: майнових, освітніх тощо, послаблення або відміни станових та інших обмежень для виборців. Ідея загального виборчого права для чоловіків доповнилася в кінці століття рухом суфражисток, що боролися за надання виборчих прав жінкам [9].

Неоднозначність трактувань концепції прав людини у той час особливо рельєфно виглядала на фоні існування в Сполучених Штатах Америки до 1862 р. інституту рабства, хоча фактичне зрівнювання темношкірої меншини в цивільних правах відбулося ще більш ніж через сто років.

У Росії перетворення 1861 – 1864 рр. призвели до звільнення селян від кріпосної залежності та до впровадження окремих реформ в організації державного управління,

зокрема ліберальної судової реформи, відміни попередньої цензури друку, хоча про свободу слова ще не йшлося.

Натомість українська громадська й наукова думка була зосереджена, переважно, на державотворчих концептах, тяжіючих до демократизму та ідей самозбереження нації в умовах відсутності навіть культурної автономії Російської імперії. У працях М. Драгоманова (1841 – 1895 рр.), зокрема, в його конституційному проекті, права людини і громадянина розумілися як політична свобода та самоврядування. У роботах М. Грушевського (1866 – 1934 рр.), зокрема в його конституційному проекті 1905 р. передбачалося право українців на українське громадянство, рівноправність жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини. Вагомим внеском у розвиток концепції прав людини стали дослідження видатного українського філософа, правознавця, теоретика та філософа права Б. Кістяковського (1868 – 1920 рр.). Науковець збагатив теорію права ідеєю правової держави на основі панування закону. Він один із перших в українській науковій думці обґрунтував як природність прав людини, так і незалежність їх від держави. Він підтримував твердження західних філософів щодо універсальності прав людини як основи ліберального проекту. Концепцію правової держави, основними принципами якої були обмеження влади та недоторканність особи, він вважав органічною складовою концепції прав людини, оскільки саме держава покликана забезпечувати їх реалізацію [10].

Соціальні та громадянські рухи й революції ХІХ ст. не принесли вирішення основних соціальних проблем і встановлення справедливих відносин між народами. У Західній Європі деякі з ліберальних політичних концепцій увійшли до “Силлабус” (Syllabus Errosum (lat.) – “список помилкових уявлень”) – виданого Папою римським у 1864 р. переліку “шкідливих доктрин”. На початку ХХ ст. хвиля критики “західної”, “буржуазно-демократичної”, “ліберальної” моделі сучасної цивілізації піддала сумніву саму можливість існування та реалізації цивілізаційної моделі, заснованої на політичній свободі, проголошенні “природних і невід’ємних прав людини”, на принциповому визнанні рівності громадян перед законом.

Характерною для розвитку наукової думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. стала ревізія цінностей традиційного гуманізму, про що свідчить створення теоретичного підґрунтя та інструментарію політичних режимів, які принципово виключали незалежність, гідність і свободу особи та, внаслідок цього, кардинально змінювали долі багатьох поколінь людей упродовж усього ХХ ст., насамперед його першої половини.

Марксизм, у його радянській практичній інтерпретації, та фашизм в Західній Європі, попри задекларовану протилежність ідеологій та підходів до оцінки дійсності й перспектив розвитку, були абсолютно подібні у своїй ворожості до поняття прав і свобод людини.

Ідеологічним обґрунтуванням фашистської доктрини та багатьох її національних інтерпретацій були, наприклад, національно-етатистський ідеал “корпоративної держави” як базовий елемент державної ідеології фашистської Італії за правління Б. Муссоліні (1922 – 1943 рр.) та “Нової держави” в Португалії часів диктатури А. Салазара (1932 – 1968 рр.), національно-расовий міф “крові і ґрунту” в націонал-соціалістичній доктрині Німеччини за А. Гітлера (1933 – 1945 рр.) та класова теорія “соціальної революції” у більшовицькій Росії за В. Леніна (1917 – 1921 рр.), за державно-терористичного режиму на чолі з Й. Сталіним (1921 – 1953 рр.) та партійно-політичного й командно-адміністративного режиму під орудою генеральних секретарів КПРС в СРСР (1953 –

1991 рр), релігійно-політичний варіант “католицької монархії” у фалангистській Іспанії за диктатури Ф. Франко (1936 – 1975 рр.) та хортистської Угорщини за правління М. Хорті (1920 – 1944 рр.) тощо.

Політичні рухи та режими першої половини ХХ ст., консолідовані на базі антиліберальних концепцій, принципово заперечували необхідність і бажаність політичної свободи, не визнавали за своїми громадянами жодних суверенних прав, або, демонстративно проголошуючи ці права, зводили їх реалізацію до урочистих звітів та декларацій, підкреслено вважаючи їх другорядними щодо інтересів держави, партії, класу, раси, нації.

Аналогічні тенденції характерні й для країн Центральної та Східної Європи міжвоєнного періоду, зокрема панування авторитарних режимів – царя Бориса III – в Болгарії (1934 – 1943 рр.), Й. Пілсудського – в Польщі (1926 – 1935 рр.), військової диктатури І. Антонеску – в Румунії (1940 – 1944 рр.). Певні авторитарні риси були притаманні правлінню Т. Масарика в Чехословаччині (1918 – 1935 рр.), де найдемократичніша на той час в Європі конституція втілювалась досить недемократичними засобами, при чому за вирішальної ролі переважно тінювих кабінетів: групи “Град”, так званої “Вісімки”, «Десятки» тощо, які діяли при Президентові поза легітимними Парламентом та урядами, роль яких була значно звужена.

Політичні режими, створені на антиліберальній основі, відрізняючись в окремих деталях, загалом були прикладами тоталітарної влади, що нехтувала демократичні засади та права людини. Не були винятком і ті з них, які приходили до влади за допомогою демократичних процедур. Як наслідок, у цивілізаційній неспроможності була звинувачена сама система традиційних ліберальних і демократичних цінностей. Радикальне заперечення лібералізму в усіх його аспектах, таких як плюралізм, терпимість, індивідуалізм, поступовість розвитку, пацифізм, парламентська демократія, розділення властей, доктрина “природних прав”, концепція рівності, теорія лінійного прогресу, відкрите суспільство, космополітизм, уявлення про принципову єдність світу тощо, на думку Р. Гріффіна, характерне саме для фашизму в усіх його проявах та іпостасях [11]. Надмірний і непропорційний розвиток однієї, хай дуже талановитої, або – ні, особи може бути згубним для суспільства, так само як згубні порушення алгоритмів розвитку для живих організмів. Окремі громадяни або цілі їх групи чи класи, можуть володіти свободою за умови, що вони користуються нею на користь усього суспільства і в межах суспільних запитів; свобода ж, як і інші права особи, дається державою та нею ж гарантується.

Ідеологи німецького нацизму аргументували природність соціальної нерівності людей їх природженою “біологічною” нерівністю. З огляду на це, вони відмовлялися від політичної або громадянської рівності в правах.

Ідеологи комунізму, принаймні на початках історичного шляху, навпаки, вважали недостатньою рівність політичних і громадянських прав, природним продовженням якої повинні були стати знищення “класів” та рівність соціального й економічного становища всіх, без винятку, громадян, хоча вони й усвідомлювали, що досягти повноцінної суспільної рівності практично неможливо. У процесі історичного розвитку акценти були кардинально зміщені: знищення “класів” із засобу досягнення рівноправності трансформувалося у головну мету комуністичної держави. При цьому, як фашисти, так і комуністи, вороже ставилися до змісту громадянських і політичних прав, тобто до індивідуальної та суспільної свободи.

Один із ідеологів концепції “корпоративного суспільного устрою”, що була наріжним каменем італійського фашистського режиму, Дж. Боттаї вважав, що доктрина фашизму, певною мірою ґрунтуючись, як на досвіді демократії, так і на досвіді соціалізму, забезпечує фашистській державі можливість функціонувати як системі прав і обов’язків осіб, відповідним чином організованих, з метою досягти вищих етичних цілей людського існування в його конкретному національному прояві [12].

Прикладом сучасних теорій глобальної тоталітарної революції, що має об’єднати всі національні, релігійні та політичні тоталітарні рухи на противагу теоріям “відкритого суспільства”, лібералізму, мондіалізму, “атлантизму” тощо, є теорія О. Дугіна, спрямована, зокрема, на аргументацію створення євразійської наддержави через інтеграцію Росії з колишніми радянськими республіками в новий Євразійський Союз [13].

Х. Ортега-і-Гассет (1883 – 1955 рр.) зауважив процес формування на початку ХХ ст. в Європі, під впливом синдикалізму та фашизму, тобто доктрин, яким притаманний правовий нігілізм, людини, що не бажає ані визнавати, ані доводити правоту, а має намір просто нав’язувати свою волю. Як наслідок, формується право не бути правим, тобто право свавілля. Цивілізація та цивілізованість, натомість, обумовлюють необхідність співіснування. Х. Ортега-і-Гассет вважав, що вища політична воля до співіснування втілена в демократії, що є прототипом “непрямої дії”, доведеного до межі прагнення зважати на ближнього. Правовою основою, згідно якої “влада... обмежує себе і прагне... зберегти в державному моноліті місце для виживання тих, хто думає і відчуває їй наперекір, тобто наперекір силі, наперекір більшості” – на переконання філософа є лібералізм [14]. Більшовизм і фашизм першої половини ХХ ст., були виразним рухом назад щодо концепції прав людини. Навіть тимчасове панування тоталітарних режимів, на думку вченого, призводить до того, що сучасний європеець не може не цінувати свободу [15]. Вчений пророкував, що європейські народи “стоять на порозі тяжких внутрішніх випробувань і найпекучіших суспільних проблем – економічних, правових і соціальних” і задавався риторичним питанням: “Хто поручиться, що диктат маси не примусить державу скасувати особу і тим остаточно згасити надію на майбутнє?” [16].

У 30-х рр. ХХ ст., тобто майже напередодні Другої світової війни, це питання також було пророчим у скепсисі щодо розважливості та раціональності позицій держави в умовах фашистської диктатури. Не можна не погодитись з російськими дослідниками й активістами захисту прав людини В. Луховицким та А. Ейсманом, які, розглядаючи умови існування притаманного фашистським режимам державного нігілізму, зокрема, визначають їх як:

а) недосконалість права, коли законодавчі органи створюють неякісні (неоднозначні, тенденційні, невідповідні, антигуманні, аморальні, несправедливі тощо) закони, які порушують права громадян;

б) державне свавілля, за умов, коли із законами все в порядку, але держава сама ж їх і порушує;

в) невиконання закону, коли відповідні та задовільні за якістю закони не виконуються, а державні органи не можуть або не хочуть відповідати за їх дотримання, організувати їх дотримання та карати правопорушників;

г) пряма державна пропаганда правового нігілізму в тоталітарних суспільствах [17].

Автори посилаються на А. Коні, який писав: “Влада не може вимагати поваги до закону, якщо сама його не поважає, бо громадяни в праві відповідати на її вимоги: “Лікарю, зцілися сам” [18]. Державний правовий нігілізм безпосередньо посилює

правовий нігілізм в суспільстві, яке, своєю чергою, теж впливає на державний правовий нігілізм: якщо громадяни не хочуть звертатися в поліцію та в суд, захищаючи свої права, то поліція і суд поступово звикають до такого стану речей. Роль держави нівелюється, права людини – порушуються, про правову державу не може бути й мови. Радянський Союз задекларований як твердиня демократії та влади трудового народу, – це реальний приклад втілення правового нігілізму та контр-концепції прав людини на всіх етапах драматичної історії цієї держави.

У складі СРСР Україна пережила найжахливіші, як голодомор, сторінки своєї новітньої історії й, водночас, здобула, можливо, досить неоднозначний, але важливий досвід організації влади й управління. Щодо прав людини, то такого цинічного нехтування правами власного народу на фоні демонстративного проголошення основою державної політики гасел типу: “Все – в ім’я людини! Все – для блага людини!”, – історія ще не знала. Досвід Радянської України в плані прав людини – глобальна злочинна містифікація, реальними жертвами якої ставали найбільш талановиті, активні, відповідальні члени суспільства. Тоталітарний комуністичний режим, що діяв на території України під оптимістичною назвою “радянська влада” жорстоко розправлявся з тими громадянами імперії, що усвідомили його антинародну, антигуманну сутність, рівноцінну фашизмові.

Друга світова війна стала апофеозом контр-концепції прав людини, і цей досвід кардинально змінив позиції навіть найпринциповіших критиків лібералізму й демократії.

Висновки

Концепція прав людини, створена й легітимована в ході Великої французької революції кінця XVIII ст., надалі впродовж двох століть обумовила появу як інноваційних для свого часу поглядів на пріоритети організації суспільства на засадах суспільного договору та взаємодії демократичної влади й вільної особи, так і державного терору й диктатури як засобів втілення цих поглядів; як європейської ідеї лібералізму, беззаперечно визнаної в західних країнах непорушною й неминучою перспективою, так і антиліберальних фашистських доктрин, що безапеляційно заперечували навіть думку про права людини та їх втілення в практиці державотворення та державного управління. Це свідчить про необхідність подальшого дослідження її неоднозначних теоретичних концептів, зокрема в науці державного управління, та транспонування концепції прав людини в теорію та практику всіх інститутів держави.

Література

1. Антология мировой правовой мысли [Текст] : в 5 т. Т. 3 : Европа. Америка : XVII – XX вв. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. — М. : Мысль, 1999. — 829 с.
2. Антология мировой философии [Текст] : в 4 т. Т. 1 : Философия древности и средневековья / ред. кол. : В. В. Соколов (ред.-составитель первого тома и авт. вступит. статьи) и др. — М. : Мысль, 1969. — 936 с.
3. Бреннан Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия [Текст] / Дж. Бреннан, Дж. Бьюкенен. — СПб. : Экономическая школа, 2005. — 272 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства [Текст] : учеб. для юр. вуз. / А. Б. Венгеров. — М. : [б. в.], 2004. — 528 с.
5. Гриффин Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе / Р. Гриффин ; пер. А. Шеховцова // Вопросы философии [Текст]. — 2006. — № 12. — С. 51—63.

6. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі [Текст] / Ф. Ніцше ; пер. з нім. А. Онишко. — Львів : Літопис, 2002. — 320 с.
7. Рассел Б. История западной философии [Текст] : в 2 т. Т. 2 / Б. Рассел. — М. : МИФ, 1993. — 445 с.
8. Crawford E. The Women's Suffrage Movement: a Reference Guide, 1866 — 1928 [Text] / E. Crawford. — London : Routledge, 2000. — P. 645.
9. Гриффин Р. Революция правых: фашизм [Электронный ресурс] / пер. К. Метлова. — Режим доступа : <http://www.zarodinu.org/revprav.htm>.
10. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое / Б. А. Кистяковский // Вопросы философии [Текст]. — 1990. — № 6. — С. 141—159.
11. Гриффин Р. Палингенетическое политическое сообщество: переосмысление легитимации тоталитарных режимов в межвоенной Европе / Р. Гриффин ; пер. А. Шеховцова // Вопросы философии [Текст]. — 2006. — № 12. — С. 51—63.
12. Дугин А. Тамплиеры пролетариата [Текст] / А. Дугин. — М. : [б. в.], 1997. — С. 51—63.
13. Там же. — 384 с.
14. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. ; сост., предисл. В. Ю. Кузнецов. — М. : АСТ, 2001. — С. 129.
15. Там же. — С. 223.
16. Ортега-и-Гассет Х. Вибрані твори [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. — К. : Основи, 1994. — С. 200.
17. Луховицкий В. Основные идеи философии прав человека. Что такое права человека? [Электронный ресурс] / В. Луховицкий, А. Эйман ; Центр методологических исследований интерактивных методик обучения правам человека “Гуманіст”. — Режим доступа : <http://tandis.odhr.pl/documents/hre-compendium/en/RUS.pdf>.
18. Там же. — С. 68.

L. Novak-Kalyayeva

ALTERNATIVES OF HUMAN RIGHTS CONCEPT IN EUROPEAN SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES AT THE BEGINNING OF XXTH CENTURY

The historical fates of the human rights concept and its counter-concepts in the dynamics of the XIX - XX centuries are investigated. Ambiguous interpretation of the Human Rights by European scientific thought during mentioned period has been highlighted and definition of fascist doctrine and its derivatives as a counter-concept of human rights is grounded.

Key words: public administration, human rights, the human rights concept, fascism, counter-concept of human rights.